

ДЖЕРЕЛА УНІВЕРСАЛІЗМУ ІДЕОЛОГЕМИ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ»

Чорноморець Ю.П., доктор філософських наук,
професор кафедри богослов'я та релігієзнавства

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-1285-9715>

E-mail: palamist@gmail.com

Анотація. У статті аналізуються новітні наукові дані про джерела ідеологем «Москва – Третій Рим». Виявлено, що розповсюдження відповідних ідей було наслідком не лише есхатологічного платонізму православної історіософії, але й результатом переосмислення теорій із послання 1393 року Вселенського патріарха Антонія IV великому князю Василю I. Доведено, що це послання відобразило певне спотворення класичної візантійської теорії відносин держави та церкви. Саме ідеї цього послання стали каталізатором для формування середньовічних імперських теорій про Москву як третій Рим.

Ключові слова: теологія історії, ідея імперії, релігійна ідеологія, державно-церковні відносини.

Актуальність. Трагічні події на Сході України зробили дослідження російської світської та релігійної ідеології гостро актуальними не лише як предмет академічного зацікавлення і теоретичних роздумів, але і як предмет практично-значущий для національної безпеки і забезпечення справедливого миру. Українські релігієзнавці докладають систематичних зусиль для аналізу російських релігійних та квазірелігійних ідеологем, концептів, стратегій. Також у фокусі релігієзнавчих досліджень перебувають процеси творення альтернатив щодо російської релігійної ідеології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку М.Бердяєва про те, що саме ідея «Москва – Третій Рим» зумовила усі трагедії російської історії, у тому числі – більшовицькі змагання за побудову особливого царства справедливості. Важливою методологічною основою для досліджень має бути гіпотеза В. Бібіхіна, А. Тихолаза, І. Немчинова про те, що історія російської духовної традиції та історія російського народу винятково сильно зумовлена намаганням втілити певні ідеали. Дійсно, ідеали в російському контексті переставали

бути регуляторами діяльності, переставали бути засобом легітимізації внутрішньої і зовнішньої політики, а ставали ідеями-фікс для керівництва держави і церкви, для еліти та народу. Якщо зрозуміти цей політичний платонізм, тобто намагання здійснювати не реальну, а ідеалістичну політику, то стає зрозумілим і сьогодишнє патологічне бажання втілити в реальність мрію про російську цивілізацію навіть тоді, коли це не вигідно Росії та її народів. Також потрібно врахувати методологічний інструментарій А.Валіцького із його класичної книги про російську релігійну філософію «У полоні консервативної утопії». Привертає увагу новаторське дослідження В.М.Лур'є «Російське православ'я між Києвом і Москвою: нарис історії російської православної традиції» (2009), в якому вперше дається комплексний аналіз всіх ідеологічних та канонічних концепцій російського православ'я, які використовувались для утвердження особливого місця Москви як Третього Рима у наслідуванні не лише Константинополю, але й навіть католицькому Риму. На нашу думку, багато ідей В.М.Лур'є є ризикованими інтерпретаціями на грані

наукового знання, але нові факти і тексти, які він вводить у науковий обіг заслуговують на увагу. На нашу думку, в процесі формування сучасних уявлень про Росію як окрему цивілізацію значну роль відіграли спекуляції А.Панаріна в його численних публікаціях, які надавали ідеологічним побудовам вигляду наукової обґрунтованості за допомогою особливої російської «геополітики». Слід сказати, що «геополітичні» теорії А.Панаріна є тим «реалізмом», який ліг в основу всіх «ідеалістичних» уявлень про «русский мир». Також в православних колах впливовими були і є ідеї Віктора Миколайовича Тростнікова, який у численних публікаціях, одноосібних і колективних розвиває власне бачення «русской цивілізації». У формування православної інтерпретації «Русского мира» важливу роль зіграли політичні та геополітичні спекуляції одного із ідеологів популярного видання «Русский дом» генерала Миколая Сергійовича Леонтієва. У 1990-ті роки величезний вплив на свідомість православних вірних мала книга «Росія перед другим пришествям». На широкі кола православних фундаменталістів мали вплив публікації митрополита Іоанна Сничьова, особливо «Русская ідея» та цикл популярних книг Юрія Воробьєвського про містику боротьби православної цивілізації із духовним центром на Афоні проти Заходу. Дослідження цих аспектів дозволило б зрозуміти, яким чином для концепту «Русский мир» патріарха Кирила було підготовлено сприятливий ґрунт в церковному середовищі. На нашу думку, не лише ідеологічний вакуум та випробування 90-х зробили можливим прийняття ідей «Русского мира» в РПЦ, але й значний масив релігійної фундаменталістичної пропаганди, який здійснювався за допомогою публікацій зазначених авторів. До речі, в 1990-ті антизахідна риторика у більшості із зазначених авторів, а також у К.Душенова, була тісно пов'язана із відвертим антисемітизмом, якого

немає у риторичці патріарха Кирила стосовно «Русского мира». Розвиток антисемітської риторики у сучасних ідеологів російської цивілізації, а потім відмова від цих риторичних стратегій, заслуговують на окреме дослідження, особливо з огляду на те, що сьогодні в риторичці О.Щіпкова уособленням зла вже є не євреї, а українці. Історико-філологічний напрям рефлексії ідеологеми «Москва – Третій Рим» представлений в основному дослідниками, які доводять, що ця ідеологема була лише однією із цілого ряду ідеологем, якими керувалися в період становлення Московської держави церковні та світські керівники, «книжники» і народні маси. І це – правда. Філософи і богослови, які осмислювали ідеологеми «Москва – Третій Рим» наголошували на особливій ролі останньої для становлення російського розуміння історії, месіанського світогляду та самодержавної форми правління. І – це правда. Як же вирішити цю антиномію? Для прикладу згадаємо книгу Зіміна А.А. «Вітязь на распутье», цілком присвячену аналізу вибору російською елітою демократичного чи авторитарного шляху розвитку в період піднесення Москви. Автор доводить, що історичні умови робили можливим розвиток за англійським сценарієм, і робили можливою самодержавну подобу Золотої Орди. І вибір значною мірою був результатом боротьби ідей. Ідеологема «Москва – Третій Рим» тут виступала важливим фактором кристалізації суспільної свідомості, оскільки підкреслювала не лише особливу роль Москви, держави, але саме світського і церковного керівництва.

Велике значення мало послання 1393 року Вселенського патріарха Антонія IV великому князю Василю I. Візантолог Жільбер Дагрон у своїй книзі «Імператор і священник: етюд про візантійський цезарепапізм» виділяє це послання як кульмінацію візантійської традиції сакралізації царської влади. У посланні Константинопольський

патріарх особливо наголошує на необхідності усім православним на літургіях звершувати поминання імператора Ромеїв навіть якщо він володіє лише невеликим клаптиком землі навколо столиці. За логікою патріарха у православних може бути лише один «цар» і він є сувереном відносно всіх православних, його влада універсальна і санкціонована від Бога. Ця теорія різко суперечить попередній візантійській традиції. Згідно із кодексом Юстиніана імператор має абсолютну владу. Але першопочатково така влада належала народу, і лише внаслідок прийняття так званого «царського закону» вона належить імператорам. Цей «царський закон» було прийнято, як встановили дослідники, при переході влади до рук імператора Веспасіана (70–79 рр.). Фактично, кодекс стверджує наступне: абсолютна влада за природним законом належить народу. І має виражатися через народні збори. Але саме ця влада передана правителям, імператорам. Завжди у Візантії імператор проголошувався народом на стадіоні, при чому крім згоди народу важливим був голос армії, яка пропонувала кандидатуру разом із сенатом. І вже обраний імператор благословлявся на царство імператором, і довго церковний обряд був другорядним, що і доводить у своїй книзі Ж.Дагрон. У 1393 році, коли реальної влади у імператора майже не залишилося, могутність Константинополя була підірвана, раптом патріарх починає вчити про дане від Бога особливе служіння імператора як покликаного від Бога захисника всіх православних. Згідно із кодексом Юстиніана мета імператора – виконання всіма громадянами закону і досягнення благополучного життя. І раптом замість цього завдання з'являється вчення про священний обов'язок імператора утримати світ від торжества зла, зберігши православну віру і православне царство як територію добра. Раніше візантійські теоретики не оцінювали православну імперію як територію добра, а навпаки, необхідність

імператорської влади виводили із гріховності православних підданих. Це вчення походить від Максима Сповідника, який виражав його у спеціальному трактаті, так званому «Десятому листі». Логіка цього вчення наступна: люди самі по собі – гріховні істоти, і потрібний зовнішній примус, щоб утримати їх від загального взаємного знищення. Імператор стримує пристрасті підлеглих і прививає їм чесноти. Очевидно, що ця логіка веде до патерналізму, який розквітне найбільше як раз у Росії.

Мета. Здійснити аналіз джерел універсалізму ідеологеми «Москва – третій Рим».

Методи. У процесі дослідження застосовано такі методи як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Результати. У пізньовізантійській думці розвивається до гіпертрофованих розмірів положення про особливу роль імператора стосовно усіх православних вірних, і вираз цієї ідеології віднаходимо у посланні патріарха Антонія до великого князя Василя. Після падіння Константинополя залишалося лише перенести священну роль єдиного для православних імператора на московського володаря. Також надцінністю стає не Царство Боже як у Євангелії, не Церква як у Святих Отців, а Православне Царство як історична дійсність. У культурі Константинополя як Нового Риму головна роль відводилася Богородиці, якій присвячено місто, і яка місто захищає. Ця ідеологія виражена в акафісті, численних пам'ятках писемності та архітектури. Ця сама ідеологія знайшла вираз в мозаїчному зображенні Оранти – Богородиці, яка молитовно заступається за місто і державу в олтарі Київського Софіївського собору. Зараз замість заступництва Богородиці та її спасаючої ролі у релігійному наративі стає вирішальним заступництво і спасаюча роль царя і царства. Важливо не лише те, що Москва засвоює собі візантійську спадщину. Важливо, що засвоюється вона без згадки про народ, як

джерело влади, без формально-стей обрання володаря, без ідеї про його роль у підтриманні правового порядку. Релігійна санкція виправдовувала самодержавство як самоцінність, православне царство як абсолютну цінність. Важливо, що применшується роль Бога і Богородиці у спасінні православних, перебільшується роль царя і царства. У старообрядців роль спасаючої сили вже належить істинним вірним, церковному народові, традиції. Таким чином, якщо у Візантії зберігався певний баланс, і надія покладалася на небесне, то в Росії все більше надія покладалася на земне, яке спаралізувалося. Все це зіграло вирішальну роль у формуванні ідеї Російської імперії як надцінності, у її трансформаціях в різні історичні періоди.

Зазначимо, що завдання відвоювати візантійську спадщину Російська імперія завжди ставила перед собою. На Україні збереглися численні свідчення того, що князь Потьомкін готував стрибок на південь. В XIX столітті лише стримування з боку західних держав привело до того, що Константинополь не було завойовано російськими військами. Боротьба за візантійську спадщину була однією із причин участі Росії у першій світовій війні. Замість раціональних цілей із століття в століття Росія боролася за утопії, нав'язані ідеологемами, серед яких цільне місце займав концепт Росії як спадкоємниці Риму і Константинополя. Навіть підручники для гімназій були пронизані відповідними установками, виховували відповідні громадянські чесноти.

Ідеологема «Москви – Третього Риму» сакралізувала у першу чергу державу, самодержця. Піднесення ролі церкви, утвердження її патріаршого статусу було частиною державницької програми. Хоча цар і виступав як захисник церкви, але ідеологія російського самодержавства ніколи не передбачала симфонії як рівноправних відносин церкви і держави. Вже у Візантії церква була

підкорена імператору, і не мала ніякої автономії від його втручання. Навіть якщо уважно почитати новели Юстиніана, які говорять про симфонію церкви і держави як двох найбільших дарів від Бога, то вчення про «симфонію» було потрібне лише для того, щоб санкціонувати втручання світського суду в церковні справи на місцях. А саме, служителі церкви як громадяни визнавалися у межах теорії двох влад підсудними щодо майнових справ не суду єпископа, а суду імператорського намісника. «Симфонія» – це концепт, який у православній традиції ніколи не був втілений у життя, і навіть не було серйозних зусиль його втілити від самого моменту його народження. Цезарепапізм – це справжня російська традиція. І коли сьогодні патріарх Кирило проголошує на адресу Путіна панегирики і завіряє, що в усьому його підтримує, це дійсно так. Поклоніння Богові давно стало другорядним, інтереси держави та її керівництва давно є справжніми абсолютними цінностями. І ця традиція підкоряти церкву світській владі санкціонована сакралізацією Росії як Третього Риму.

Слід враховувати біблійні джерела концепту «Москва – Третій Рим». Як і більшість есхатологічних концептів із долею різних умовно християнських народів і держав, розвинута в російській традиції есхатологічна концепція московського царства своїм відправним пунктом мала книгу пророка Даниїла. Крізь призму яскравої картини зміни царств дивилися середньовічні мислителі і на біблійні есхатологічна нарративи, і на сучасну їм історичну дійсність. Концепт «Москва – Третій Рим» давав ключ до пророчої картини зміни царств із книги Даниїла, а ця картина була не менше, ніж метанаративом для середньовічної філософії історії в усіх її різновидах. Таким чином, навіть якщо при своїй появі концепт «Москва – Третій Рим» був одним із багатьох інших, то завдяки своїй когерентності із наративом пророцтва зміни царств із

книги Даниїла, цей концепт вже ставав метаідеєю російського самодержавства і російського православ'я.

Концепт «Русский мир» є сучасною трансформацією ідеологеми «Москва – Третій Рим». Росія виступає у цьому концепті як центр цивілізації добра, Захід – як цивілізація зла. Боротьба добра і зла уявляється як есхатологічна битва, під час якої легітимними є будь-які, навіть повністю аморальні діяння. Слід визнати, що існує певна еволюція у розумінні концепту «Русский мир». Інтелектуали, які його запропонували, хотіли модернізації Росії та створення «ліберальної імперії». Ідеологи, які почали розвивати цей концепт, зосередилися на спекуляціях про Росію як окрему цивілізацію, покликану мати владу над Євразією. Сучасна світська і церковна влада Росії за допомогою концепту «Русский мир» легітимізує нове «збирання земель», нову «холодну війну» із Заходом, агресивну політику стосовно сусідніх до Росії країн. Вчення про особливу російську цивілізацію, яку не зачепив дух західного розтління, покликане санкціонувати втручання у справи Європи, адже Росія знову приміряє на себе тогу спасительки справжньої Європи. Вся ця політична і церковна риторика породжує практичні дії, які приводять до реальних трагедій. Страждають не лише сусідні щодо Росії держави, але й сама Росія. Мало того, в 2015-2016 роках церковні спікери почали говорити про необхідність об'єднати російський народ незалежно від наявних сьогодні кордонів. Таким чином, концепти трансформуються, наративи змінюються, залишається незмінним лише конфліктогенний потенціал всіх варіантів ідеологеми «Москва – Третій Рим». Таким чином, відбувалося релігійне переосмислення ідей, запропонований світськими інтелектуалами, як світська і церковна влада надавали концептам, що мали сприяти модернізації Росії в рамках ре-

алістичної політики, в рамках використання потенціалу діаспори для реформ, нового значення ідеологем неоімперського і неотрадиціоналістичного характеру, що санкціонували відмову від суттєвої модернізації та пошук шляхів розвитку за рахунок реваншистських та експансіоністських проєктів в межах всієї Євразії.

Дійсно, концепт «Русский мир» то виступає як засіб для побудови наддержавної єдності на теренах Євразії на чолі із керівництвом РФ та РПЦ, то як засіб легітимізації особливого шляху розвитку лише для Росії. Поява програмінімум пов'язана із численними внутрішніми викликами для єдності Росії, а також і намаганням виправдати нову риторичку В.Путіна про росіян як найбільший в історії розділений народ. Де-факто, концепт «Русского мира» в його двох інтерпретаціях пропонує сусідам Росії дві альтернативи: або країни в цілому мають вступити в тісні відносини із Росією та відновити «русский мир»; або Росія забере собі території, які на думку її керівництва населені росіянами, які мають належати до особливої країни-цивілізації, а не йти європейським чи самостійним шляхом розвитку.

Для українців Володимирове хрещення було європейським вибором, а для росіян – спільнослов'янським. Але є ще одна велика відмінність. Для росіян, особливо для патріарха Кирила, вибір здійснений князем Володимиром і через тисячоліття повинен зумовлювати усі шляхи розвитку Росії, України, Білорусі, Молдови. Спікери РПЦ так і говорять: «історична необхідність, зумовлена вибором князя Володимира, діє і сьогодні, зумовлюючи потребу в єдності народів історичної Русі». Для українців шлях розвитку не обов'язково зумовлений подіями історичної давнини. Нові покоління можуть обирати нові шляхи розвитку. Нові покоління мають право по-новому інтерпретувати історичні рішення минулого. Ніякої історичної необхідності, тим більше такої духовно-

імперіалістичної, про яку говорять спікери РПЦ, не існувало і не існує. Ніяких особливих законів історії для російської цивілізації не було і не може бути. Росіяни кожен раз наново обирають нові інтерпретації імперіалізму і колоніалізму, в тому числі – релігійні. Кожен раз вільно обирають служіння ідолу держави замість служіння ідеалам справжнього християнства і гуманізму. Але при цьому історичну відповідальність перекладають на своїх попередників, на особливі закономірності історії взагалі або історичного розвитку російської цивілізації зокрема. Все це намагання довести, що росіяни є рабами історії, не мають вибору шляхів подальшого історичного розвитку, є типовим імперіалістичним і колонізаторським маніпулювання свідомістю, в якому, на жаль, бере активну участь із століття в століття РПЦ.

Згідно із «Словом про закон і благодать» митрополита Іларіона Київського, великий князь Володимир був новим християнським царем Давидом, а Ярослав – новим Соломоном. Ті самі ідеї бачимо у літописах і у самій градобудівельній програмі Києва, у намаганні князя Ярослава мати самостійну православну церкву та власний законодавчий кодекс. Київ для Ярослава був не лише другим Єрусалимом із своїм Храмом і золотими воротами, а і другим Римом – центром нової імперії. Тут необхідно звернути особливу увагу на те, що Київ, так само як і Константинополь, мислився як другий Єрусалим і як другий Рим. Другий – це значить інший, новий. Других або нових земель обітованих та імперій може бути багато. Якраз у Європі вже була заснована як певна альтернатива до візантійської «імперії ромеїв» ще одна модифікація римської ідеї – Священна Римська імперія, спочатку Карла Великого, а потім – німецької нації. Кожен новий Єрусалим – другий. Кожен новий Рим – другий і лише другий. У Москві ж додумалися випасти із логіки буття другим або новим Римом,

і оголосити себе третім, тобто зовсім іншим Римом. Звідси київська ідея – це загальнолюдський ціннісний універсум за змістом і національна культура за формою, які завжди оновлюються і відроджуються. У протилежність московська ідея – це національні, а той й племінні цінності за змістом, і імперсько-універсальна культура за формою. Особливо яскраво видна протилежність Києва і Москви у сфері православного християнства. Для київського християнства завжди ціннісний смисл Євангелія та літургійне співпричастя вірних є смислом, який знаходить багатий вираз у національних та місцевих культурних формах. А для московського християнства Євангеліє та єхаристія – це зовнішні форми, а національне та місцеве – це сам зміст, це сам смисл християнства. Якщо цінності стають лише зовнішньою формою, то вони втрачають свою значимість, стають лише видимістю. Суттю ж стає обожествлення національного. Поклоніння вже відбувається не Богові, а «народубоносноцю». А потім і сам народ перестає бути центральною цінністю. Життєвий простір і влада над ним, «русский мір», «мать сира земля» – все це стає смислом і метою московського православ'я. І маємо християнство за формою і язичництво за суттю.

Висновки і перспективи. У результаті дослідження очевидним стає те, що ідеологема «Москва – Третій Рим» розвивається як викривлення деяких візантійських та киеворуських концептів. Деструкція контексту, який ідеї Риму мали в теоріях імператора Юстиніана чи Іларіона Київського, перенесення акцентів із змісту на форму, виокремлення у якості абсолютних цінностей власного дискурсу, призводить до вихолощення ідей історичної відповідальності за втілення християнських та цивілізаційних цінностей. Для подальших досліджень важливим залишається питання того, наскільки ідея «Москва – Третій Рим» була частиною

ідеологічного обґрунтування колоніалізму? Автор цілком вірно акцентує увагу на тому, що концепт «Москва – Третій Рим» мав і має сьогодні різні значення, залежно від його використання у релігійному, імперському чи націоналістичному значенні. Але на нашу думку успішна наукова деконструкція ідеологеми «Москва – Третій Рим» можлива лише в межах антиколоніального дискурсу. Українська релігієзнавча наука може і повинна деконструювати цю ідеологеми. Сьогодні західні та українські вчені успішно аналізують російську філософію та літературу як дискурс колоніалізму, і застосування відповідних напрацювань у межах релігієзнавчих досліджень є перспективним.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. М.: Наука, 1990. 224 с.
2. Бистрицька Е. Концепція «Третього Риму» в політичній стратегії Російської імперії та СРСР ХХ–го століття : історичний аспект. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 52. С. 117 – 125.
3. Валіцький А. В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. К. : Основи, 1998. 710 с.
4. Вальденберг В. Е. История византийской политической литературы в связи с историей философских течений и законодательства. СПб. : Дмитрий Буланин, 2008. 536 с.
5. Галіченко М.В. Рефлексія ідеологеми «Москва – Третій Рим» у російській релігійно-філософській думці. Житомир, 2016. 182 с.
6. Говорун К. Інтерпретирую «русский мир» [Електронний ресурс] *Русский журнал*. 2014. Режим доступу до ресурсу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir>.
7. Дагрон Ж. Император и священник. Этюд о византийском "цезарепапизме". СПб: Филологический факультет СПбГУ. 480 с.
8. Лурье В.М. Русское православие между Киевом и Москвой: очерк истории русской православной традиции. М. 2009. 296 с.
9. Немчинов І. Структура «свого» та «чужого» у російській ідентичності. Дослідження з філософії історії в Росії XVIII – XIX ст. Вінниця: О. Власюк, 2009. 120 с.
10. Тихолаз А. Г. Платон і платонізм в російській релігійній філософії др. пол. XIX–поч. XX ст. К. : Парапан, 2002. 320 с.
11. Шкіль С.О. Наративний світ сучасного російського православ'я. К. : Акварин, 2016. 288 с.

References

1. Berdiaev N. A. (1990) Ystoky y smysl russkoho kommunyzma [Origins and the meaning of Russian communism]. M.: Nauka. 224 s.
2. Bystrytska E. (2009) Kontseptsiia «Tretoho Rymu» v politychnii stratehii Rosiiskoi imperii ta SRSR XX–ho stolittia: istorychnyi aspekt [Concept of "Third Rome" in the political strategy of the Russian Empire and the USSR of the 20th century: historical aspect]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. 52. 117-125.
3. Valitskyi A. (1998) V poloni konservatyvnoi utopii: Struktura i vydozminy rosiiskoho slovianofilstva [In the captivity of conservative utopia: Structure and modification of Russian Slavophilism]. K. : Osnovy. 710 s.
4. Valdenberh V. E. (2008) Ystoryia vyzantyskoi polytycheskoi lyteratury v sviazy s ystoryei fylosofskykh techenyi y zakonodatelstva [The history of Byzantine political literature in connection with the history of philosophical trends and legislation]. SPb. : Dmytryi Bulanyn. 536 s.
5. Halichenko M.V. (2016) Refleksiiia ideolohemy «Moskva – Tretii Rym» u rosiiskii relihiino-filosofskii dumtsi [Reflection of the ideologues "Moscow - Third Rome" in n religious and philosophical thought]. *Zhytomyr*. 182 s.
6. Hovorun K. (2014) Ynterpretyruia "russkyi myr" [Interpreting the

Russian Peace] [Elektronnyi resurs] Russkiy zhurnal. Rezhym dostupu do resursu: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir>.

7. Dahron Zh. Ymperator y sviashchennyk. Etud o vyzantyskom "tsezarepapyzme" [Emperor and priest. Etude of the Byzantine "Caesar's Papiism"]. SPb: Fylohohycheskyi fakultet SPbHU. 480 s.

8. Lure V.M. (2009) Russkoe pravoslavnye mezhdru Kyevom y Moskvoy: ocherk ystoryy russkoy pravoslavnoy tradytsyy [Russian Orthodoxy between Kiev and Moscow: an outline of the history of the Russian Orthodox tradition]. M. 296 s.

9. Nemchynov I. (2009) Struktura «svoho» ta «chuzhoho» u rosiiskii identychnosti. Doslidzhennia z filosofii istorii v Rosii XVIII – XIX st. [Structure of "his" and "alien" in n identity. Studies on the philosophy of history in Russia in the seventeenth to nineteenth centuries]. Vinnytsia: O. Vlasiuk. 120 s.

10. Tykholaz A. H. (2002) Platon i platonizm v rosiiskii relihiinii filosofii dr. pol. XIX–poch. XX st. [Plato and Platonism in Russian religious philosophy and other fields. XIX-th XX century]. K. : Parapan. 320 s.

11. Shkil S.O. (2016) Naratyvnyi svit suchasnoho rosiiskoho pravoslavia [The narrative world of modern Russian Orthodoxy]. K. : Akvamaryn. 288 s.

SOURCES OF UNIVERSALISM OF THE IDEOLOGUES

«MOSCOW - THIRD ROME»

Chernomorets Yu. P.

Abstract. *The article analyzes the latest scientific data on the sources of the ideology "Moscow - Third Rome". It was found that the propagation of these ideas was a consequence not only of the eschatological Platonism of the Orthodox historiography, but also the result of the rethinking of the theories from the epistle of the Ecumenical Patriarch Anthony IV of Great Patriarch IV, Grand Prince Vasily I., in 1393. This message reflects a certain distortion of the classical Byzantine theory of relations between the state and the church. The very ideas of this message became a catalyst for the formation of medieval imperial theories of Moscow as the third Rome.*

As a result of the study, it was found that the ideology "Moscow - Third Rome" is developing as a curvature of some Byzantine and Kiev-Russian concepts. The destruction of the context that the ideas of Rome had in the theories of the emperor Justinian or Hilarion of Kiev, the transfer of emphasis from content to form, highlighting one's own discourse as absolute values, leads to emasculating the ideas of historical responsibility for the embodiment of Christian and civilizational values. For further research, the important question remains, to what extent was the idea of "Moscow - the Third Rome" a part of the ideological foundation of colonialism? The article focuses on the fact that the concept of "Moscow - the Third Rome" had and still has different meanings depending on its use in a religious, imperial or nationalistic sense. But it is justified that successful scientific deconstruction of the ideology "Moscow - Third Rome" is possible only within the framework of the anti-colonial discourse. Ukrainian religious science can and should deconstruct this ideology.

Key words: *theology of history, the idea of empire, religious ideology, state-church relations.*